

Stockholms stads uppfostringsanstalt för flickor

Ingrid Söderlind

På Barnängstvärgatan 7, mellan Vita Bergen och Hammarby sjö, låg under många år Stockholms stads uppfostringsanstalt för flickor. Anstalten öppnades 1870 och skulle ta emot fattiga, värnlösa flickor i åldern 7–14 år och uppfostra dem till dugliga tjänarinnor.

De första åren kallades anstalten Stockholms stads vårdanstalt för fattiga flickor (ibland Stockholms stads vårdanstalt för värnlösa flickor). 1874 bytte den namn till Stockholms stads uppfostringsanstalt för flickor, ett namn som den behöll fram till 1926. Det är om denna femtioårsperiod som den här artikeln handlar. Efter ytterligare ett par namnbyten, Hemskolan för flickor och Barnängens flickhem, lades verksamheten ner 1954. Byggnaden står fortfarande kvar, idag med adress Gaveliusgatan, och används som ungdomshem av landstinget.

I sekelskiftets Stockholm var flera tusen barn skilda från sina föräldrar och antingen utackorderade i fosterhem eller placerade på barnhem. Stockholms stads uppfostringsanstalt för flickor var bara en av de många barninstitutioner som startats under andra hälften av 1800-talet. Till detta fanns naturligtvis flera orsaker. Under en femtioårsperiod tredubblades Stockholms befolkning, från 90 000 vid mitten av 1800-talet till 300 000 vid sekelskiftet samtidigt som industrialismen förändrade familjernas arbetssituation. Föräldrar som båda måste arbeta tvingades lämna barn utan tillsyn eller med bristande tillsyn vilket kunde vara en anledning till att barnen placerades på anstalt. I arti-

keln Samhällets barnavård (1906) skrev Ebba Westberg: "Det är ett misstag att tro, att alla vanartade och tidigt fördärfvade barn komma från dåliga hem. Man får icke glömma, hur många föräldrar det finns, som helt enkelt icke *kunna* ägna sina barn den tillsyn de behöfva, emedan de måste vara borta i arbete hela dagen."

Många barnhem

De många barnhemmen visar också, å andra sidan, att barnens särskilda behov uppmärksammades på ett annat sätt än tidigare, då barn, vars föräldrar inte kunde ta hand om dem, ofta föstes ihop på samma anstalt som sjuka och gamla. Efter 1889 fick till exempel Stockholms fattigvårdsstyrelser inte längre remittera barn till arbets- och försörjningsinrättningarna. Den grupp barn som framför allt ägnades utrymme i tidens samhällsdebatt var de så kallade vanartiga barnen och för dem skapades särskilda skyddshem och räddningsinstitut, men det öppnades även specialhem för dövstumma barn, för sinnesslöa och vanföra.

Stockholms stads uppfostringsanstalt kunde ta emot femtio flickor. Den löd under fattigvårdsnämnden som utsåg en styrelse på sju personer att leda anstalten och den anställda personalen. År 1885 ingick i styrelsen en grosshandlare, en rektor, en stadsnotarie, två kamrerer, en kyrkoherde och en överstelöjtnant. År 1910 hade styrelsen följande sam-

Utanför Stockholms stads uppfostringsanstalt för flickor. Bilden togs vid sekelskiftet. Foto ur J Müller, Fattigvården i Stockholm. Från äldre till nyare tid. 1906.

mansättning: en bruksägare, en apotekare, en ingenjör, en kamrer, en änkefru och en läkare (kvinnlig). Det var först i början av 1900-talet som styrelsen fick kvinnliga ledamöter.

Varför hamnade flickor på uppfostringsanstalt?

Genom inskrivningshandlingar och föreståndarinornas anteckningar i anstaltens matriklar får vi

veta en del om flickornas bakgrund. Ofta är det sorgliga berättelser. Några exempel:

Selma Carlsson skrevs in 1870, nio år gammal, på grund av fattigdom. Fadern (skoarbetare) hade avlidit och i hemmet fanns sju barn. Föräldrarna hade alltid ansetts duktiga och skötsamma. Samma år skrevs Christina Ahlsborg och Anna Hedin in. Om Christina skrev kyrkoherde Nordlund i Maria församling att hon "visat sådan böjelse för olydnad och sådan håglöshet för arbete, att modern som är sjuklig

Amalia Helena f. 23 Aug 1883 i Hedvig Eleonoras församling. döpt 26 p.ä.
 Söderås. Ektea Anna Justafva Johansson f. Andersson
 Inkom till Anstalten den 25 Okt 1895 från Hedvig Eleonoras församling
 Nykorskrifven i Katarina 31. 10 1895.

Konfirmerad den 14 April, bejakt 21. 21. Närmast påskdagen 1900. Utsatt i tyngst
 den 24 April 1900 till Jätkaplan Klingan, Stocklund såsom s. d. s.

Uppförandet inom Anstalten gaf ej anledning till särskild anmärkning. Skuru af att
 dygtes, så han för sin inbete i Anst. Därför för gatan i i allskinnst beandra af.
 tråk i läsning och vning i arbetet, men ej kunnande förmåga.

Gift med en hetsmansskotte. han det kan och skädes sig i sin hem den.

I matrikeln kan man följa föreståndarinnans anteckningar om flickorna.

och svag icke förmår tillbörligen uppfostra henne." Christina var åtta år gammal. Om Anna, som var elva år, skrev hennes fröken i Ladugårdsförsamlingens flickskola så här: "... Under sednare tiden har hon flera gånger försummat skolan och tillsammans med den äldre systemen besökt åtskilliga bodar, der de sökt tillnärma sig hvarjehanda saker, dels sysslolösa drifvit omkring, dels sedan så intrasslat sig i osannfärdiga och hvarann motsägande uppgifter om förhållandet att det nästan varit omöjligt att utreda sanningen. Orsakerna till dessa hennes sorgliga förvillelser äro en dålig eftersyn i hemmet, systemens skadliga sällskap och inflytande samt ett klent förstånd."

Johanna Nilsson var fjorton år gammal när hon kom till anstalten 1890. Fadern var sjuk och fattig, modern död. Johanna hade bott hos två äldre systrar

som rest till Amerika och lämnat henne vind för våg. Genom systrarnas arbetsplats, dit hon gått för att få mat och hjälp, kom Johanna till uppfostringsanstalten. År 1911 skrevs Rut Norrman in. Fadern hade ledgångsreumatism och var oförmögen till arbete. Om familjen står att läsa följande: "Makarna hafva 3 minderåriga barn och äro de nu genom mannens sjukdom utblottade. Allt bohag är pantsatt och hemmet upplöst. Hustrun ämnar söka sig plats. Någon utsikt för makarna att f.n. försörja sina barn finns icke."

De allra flesta barnen kom till anstalten för att föräldrarna var sjuka, ensamstående, arbetslösa eller döda. Av de tjugofem flickor som skrevs in 1870 stod sex utan mor och lika många utan far, en av dessa saknade båda föräldrarna. År 1890 kom tjugotvå flickor till uppfostringsanstalten. Tretton av dem

saknade mor, sju hade ingen far och sex av dem hade ingen förälder alls i livet. Ytterligare tjugo år framåt minskar antalet flickor vars föräldrar hade dött.

En del flickor omhändertogs för att föräldrarna inte ansågs kunna uppfostra barnen. Några barn hade mödrar som ertappats med stöld, om andra kan det stå att de "lidit brist" eller "farit mycket illa".

Till uppfostringsanstalten kom också så kallade vanartiga flickor. De hade skolkat, snattat, drivit omkring, hamnat i "dåligt sällskap".

Anstalten var både barnhem i traditionell bemärkelse och uppfostringsanstalt.

Ordet uppfostringsanstalt leder tankarna till bråkiga barn, men de flesta av anstaltens flickor var inte vanartiga och av de flickor som skrevs in i början av 1900-talet var ingen vanartig. Detta hörde säkert samman med att det 1906 i Stora Blecktornet öppnades en särskild anstalt för yngre och svårfostrade flickor. Styrelsen ville inte heller ta emot sådana flickor, som ansågs ha ett dåligt inflytande på de andra barnen. Varför användes då ordet uppfostringsanstalt och inte barnhem?

Troligen hörde namnbytet 1874 ihop med att man önskade ett analogt namn till Stockholms stads uppfostringsanstalt för pojkar (de båda anstalterna hade från och med 1874 gemensam styrelse). Kanske hade ordet uppfostringsanstalt – barnen skulle uppfostras, inte bara tas om hand – också en mer positiv innebörd än idag, eftersom anstalten behöll namnet ända fram till 1926.

Ordet uppfostran används också i namnen på ett par privata anstalter: Murbeckska inrättningen för fattiga flickors uppfostran och Malmqvistska barnuppfostringsanstalten. Ingen av dessa var någon "tvångsinrättning", men liksom Stockholms stads uppfostringsanstalt för flickor tog de inte emot små barn utan endast barn i skolåldern och hade en klar målsättning för flickornas uppfostran; de skulle bli tjänarinnor. Någon konsekvent användning av ordet uppfostringsanstalt är dock svår att hitta.

Många år på anstalt

De flesta flickorna kom till uppfostringsanstalten som små, en del redan i sexårsåldern, och stannade i många år. Enligt ett reglemente från 1874 skulle flickorna skrivas ut vid fjorton års ålder, efter konfirmationen, men det antal år som flickorna vistades vid anstalten och deras ålder vid utskrivningen höjdes undan för undan. Enligt 1916 års reglemente kunde flickorna få stanna tills de fyllt arton år.

1870 års flickor stannade i genomsnitt nästan sex år på anstalten, 1915 var genomsnittet tio år, men sedan tycks antalet år på anstalten minska.

Livet på anstalten

Under anstaltens första årtionden är det svårt att få inblick i flickornas vardag. Det finns en matordning från 1875 och en arbetsordning från 1877, i styrelsens protokoll nämns julfirande och sommaraktiviteter. När det gäller förhållandena i början av 1900-talet är läget lite annorlunda. I samband med en diskussion (som sträckte sig över flera år) om eventuell förändring och flyttning av anstalten gjordes flera skrivelser som på olika sätt belyser förhållandena på anstalten. När jag våren 1988 höll ett föredrag om anstalten kom jag i kontakt med flera kvinnor som varit inskrivna på anstalten och kunde berätta om sina upplevelser.

Anstalten var inrymd i ett stort stenhus i tre våningar. På nedre botten låg kök, matsal, rum åt skolkökslärarinnan och slöjdrum. I matsalen stod fyra bord i en fyrkant. Barnen satt efter ålder och datum och på samma sätt stod de i kö. På nedre botten fanns också ett kapprum som även fungerade som lekrum. I kapprummet satt nummerade krokar längs väggarna. Varje flicka hade sin egen krok. På ena väggen hängde flickorna sina kappor, på den andra sina förkläden. I kapprummet fanns öppna skåp med hyllor där barnen kunde ha lite privata saker. De

Normal arbetsordning.

	8,30 alla dagar	9—10	10—11 alla hvar- dagar	11,15—12	12—1	2,30—5 alla hvar- dagar	6—7 alla hvar- dagar
Söndag.							
Måndag.							
Tisdag.	Bön- och bibel- läsning.	Bibl. hist.		Räkn.	Välskr.		
Onsdag.		Katekes.	Moders- målet.	Geogr.	Räkn. Gymn.	Slöjd.	Läx- öfver- läsning
Torsdag.		Naturk.		Sv. hist.	Teckn. Sång		
Fredag.		Bibl. hist.		Räkn.	Välskr.		
Lördag.		Katekes.		Geogr.	Räkn. Gymn.		
	Naturk.	Sv. hist.		Teckn. Sång			

Arbetsordning från 1877. Efter J Müller, Fattigvården i Stockholm. Från äldre till nyare tid. 1906.

äldsta flickorna fick en egen låda i en byrå. Flickorna hade ingen regelrätt uniform men var ändå klädda ungefär likadant. Varje flicka hade ett nummer som hon fick sy på vita bomullsband och märka alla kläder och strumpor med. Detta nummer förföljer en hela livet, berättade Birgit som skrevs in på anstalten i början av 1920-talet.

Det var sällan flickorna kom utanför anstalten. Skolundervisningen skulle följa folkskolans kurs men ägde rum inom anstalten trots att flickorna ju inte hade "gjort" något utan mycket väl skulle kunnat gå i vanlig folkskola. År 1874 anställdes lärarinnan Olivia Åberg, hon stannade i trettiofyra år. Hösten 1879, när barnantalet hade ökat från tjugofem till femtio, anställdes en biträdande lärarinna för de minsta barnens undervisning. På vardagarna efter skoltid fick flickorna leka på tomten eller om någon av fröknarna följde med i Vitabergsparken. Ibland kunde de få gå ärenden på stan eller följa med skolkökslärarinnan för att göra uppköp. Varje söndag gick flickorna i kyrkan. Det var olika kyrkor beroende på vilken av personalen som följde med.

"Vi gick i långa led. Man skämdes och tittade bort.

Ibland gick vi till Sofia, ibland till Katarina eller Ersta." (Margareta, inskriven 1911.) Skolan slutade i början av juni. För barnen betydde sommaren arbete inomhus och i trädgården. Några år fick en del flickor gå i simskola. Styrelseprotokollen från 1910-talet berättar om utflykter till Skokloster, Gripsholm, Strängnäs och Dalarö.

Att bli en duglig tjänarinna

Anstaltens ändamål var att uppfostra fattiga, värnlösa flickor och utbilda dem till "dugliga tjänarinnor". Flera andra institutioner hade samma syfte, bland annat den Malmqvistska uppfostringsanstalten, Kungsholmens barnhem och Adolf Fredriks barnhem för flickor. Anstaltsflickorna fick ta ett arbete som stadsflickor annars inte så gärna ville ha. Att arbeta som hembiträde betydde längre arbetsdagar än de flesta och att ständigt stå till pass.

Det var få vuxna anställda på anstalten och hemmets skötsel byggde till stor del på flickornas eget arbete, framför allt på de äldre flickornas insats. Det var också ett led i deras utbildning till dugliga tjäna-

rinnor. Ibland kan man ana att dessa flickor fick dra ett tungt lass. I juni 1885 skrev föreståndarinnan i sin terminsrapport till styrelsen: "I lässkolan har ock arbetet pågått ordentligt, med undantag af de äldsta barnen som måste användas i tur till tvätten, köket, rengöring m m."

Mycket tid ägnades åt slöjd. Så länge flickanstalten löd under samma styrelse som Stockholms stads uppfostringsanstalt för pojkar (fram till 1896) sydde och

stickade flickorna åt pojkarna. Vårterminen 1885 sydde de 62 par lakan och 115 skjortor och lämnade 49 par långa och 23 par vidstickade ullstrumpor till gossanstalten. Dessutom sydde, lagade och stickade de mycket av det som behövdes inom egna anstalten. Det var klänningar och förkläden, underkjolar och livstycken, lakan, örngott och sängöverkast. Varje flicka skulle dessutom sy den utrustning som hon skulle ha med sig när hon lämnade anstalten.

"En duglig tjänarinna." Foto i SSM.

Anstaltsbyggnaden våren 1991. Foto Ingrid Wilken. SSM.

Behovet av flickornas arbetskraft var en av anledningarna till att anstalten ända fram till 1916 behöll den egna skolan. Egentligen skulle flickorna kunnat gå i vanlig folkskola, vilket också stadens revisorer påpekade år 1900. De hävdade, att det skulle vara bra för flickornas intellektuella och moraliska utveckling att gå i vanlig skola och det skulle även spara pengar åt staden. Anstaltens styrelse ansåg emellertid att en av fördelarna med den egna skolan var att flickorna lättare kunde bibringas kunskaper i handslöjd och lättare hushållsgöromål. Med skolan inom anstalten fanns också möjligheten att ta flickorna från enskilda

lektioner om det behövdes och slöjd- och skolköksundervisningen kunde komma hemmet till godo. Det var det praktiska arbetet som var viktigast.

Flickorna lärde sig sy, väva, sticka, laga mat, tvätta och städa. De skulle lära sig att sköta ett hushåll, men också lära sig ett visst beteende och uppfostrades till att vara nöjda med sin lott. Ett gott uppförande på anstalten, det betydde att man var ordentlig och pliktrogen, duglig i sysslor, tyst och stilla. Eftersom flickorna vistades många år på anstalten hade personalen stora möjligheter att påverka dem. Dessa möjligheter förstärktes av att anstalten hade egen

skola och att flickorna gick i flock och under uppsikt och i nästan likadana kläder när de rörde sig utanför anstalten.

"Man hade en väldig respekt för personalen. Vi var inte värda något och i synnerhet inte vi som inte hade några föräldrar. De som hade föräldrar vågade sig personalen inte på. Jag fick scharlakansfeber och öroninflammation och fick ligga uppe på vinden, sjuk och med värk i örat. Det rann ur örat. Det blev fläckar på kudden och luktade illa. Jag vände på kudden för att fläckarna inte skulle märkas". (Margareta, inskriven 1911.)

I materialet från Stockholms stads uppfostringsanstalt för pojkar finns många anmärkningar på pojkarnas uppförande och flera pojkar rymde från anstalten. Flickorna däremot tycks i allmänhet ha anpassat sig till sin anstalts krav och fordringar. "Uppförandet inom anstalten gott" skrev föreståndarinnorna om de flesta flickorna. Men när de beskrev flickornas karaktär använde de vid flera tillfällen ord som sluten, tyst och sluten, inbunden och sluten, tyst och stilla. Självständighet och initiativrikedom var inget som premierades, tvärtom, flickorna skulle veta sin plats i livet och många av dem blev säkert kuvade och osjälvständiga. Men kanske kuvades inte alla flickor. "Uppförandet inom anstalten gott oaktat lynnet var styvt" noterade föreståndarinnan när den 16-åriga Johanna Nilsson skrevs ut 1892 och Elin Larsson var trots tio år på anstalten "något styv" men ändå ordentlig och pliktrogen.

För många av flickorna blev hembiträdesplats det första arbetet, så som det var tänkt, men några flickor fick möjlighet att skaffa sig annan utbildning. Det var framför allt flickor som var för kläna för att orka med att arbeta som hembiträde, men också några flickor som visat sig särskilt studiebegåvade. En flicka med hjärtfel fick lära sig bokföring på Borgarskolan, några kom till Birgittaskolan och fick lära sig att sy, en blev teckningslärare, några utbildade sig till småskollärare och folkskollärare. För dessa flick-

or var det säkert en fördel att ha hamnat på uppfostringsanstalten i Stockholm i stället för att komma till fosterhem på landet.

I juni 1910 erhöll uppfostringsanstalten en alldeles speciell donation. En fd elev, Maria Ljung, överlämnade en gåva på ett tusen kronor. Hon hade ärvt pengarna efter sin farmor och meningen var, skrev hon, att röntan av kapitalet "...tilldelas en elev, som utbildar sig för lärarinnekallet – en utbildning som mången elev lifligt ästundar, dels då hon har naturlig fallenhet därför och dels ej äger kroppskrafter för tjänarinnekallet." Bakom orden kan man ana den kunskapsörst som säkert fanns hos många av flickorna. Men det var få som fick studera vidare. Huvudregeln var, kan man säga, vilket också framgår av Maria Ljungs brev, att lärarinna kunde man få bli, om man inte dög till tjänarinna.

Ingrid Söderlind
KÅLLOR

Otryckta källor

Stockholms stadsarkiv:

Uppfostringsanstalten för flickor (Barnängens flickhem).

Inskrivningshandlingar.

Matriklar

Protokoll med bilagor

Tryckta källor och litteratur

Barn i stan. Från sekelskifte till nittiotal. Red H Henschen.
3. rev uppl 1990.

Müller, J., Fattigvården i Stockholm. Från äldre till nyare tid. 1906.

Westberg, E., Samhällets barnavård. I Fattigvård och folkförsäkring. Skriftserie utg av Centralförbundets för socialt arbete fattigvårdskommitté 12. 1906.

Åman, A., Om den offentliga vården. Byggnader och verksamheter vid svenska vårdinstitutioner under 1800- och 1900-talen. En arkitekturhistorisk undersökning. 1976.